

СТАРОВИННІ ОСОБНЯКИ ПОЛТАВИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ. ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Котенко Л. Г., магістр кафедри дизайну архітектурного середовища та містобудування, **Шевченко Л. С.**, кандидат архітектури, доцент,

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Анотація. Представлено дослідження історіографічних джерел стосовно старовинних особняків Полтави та їх ролі у формуванні просторово-предметного середовища центральної частини міста в ХІХ – на поч. ХХ століть.

Ключові слова: історичне джерело, старовинний особняк, просторово-предметне середовище.

Аннотация. Котенко Л. Г., Шевченко Л. С. Старинные особняки Полтавы ХІХ – нач. ХХ веков. Историкографический аспект. Представлено исследование историографических источников, касающихся старинных особняков Полтавы и их роли в формировании пространственно-предметной среды центральной части города в ХІХ – нач. ХХ веков.

Ключевые слова: исторический источник, старинный особняк, пространственно-предметная среда.

Annotation. Kotenko L. G., Shevchenko L. S. An ancient private residence of Poltava in the ХІХ – beginning ХХ centuries. The historical aspect. The research of the historical sources of an ancient private residences of Poltava and its role in the formation of the area-object environment of the central part of the town in the ХІХ – beginning ХХ centuries is represented.

Keywords: the historical source, an ancient private residence, the area-object environment.

Постановка проблеми. У процесі дослідження тієї чи іншої проблеми важливе місце посідає опрацювання історіографічних джерел з обраної теми, до яких відносимо як давні писемні згадки, так і пізні (в тому числі сучасні) наукові опрацювання. Серед матеріалів, які дають змогу ознайомитися, вивчити і проаналізувати полтавські старовинні особняки, першочергове місце належить різноманітним планам, кресленикам, натурним замальовкам, робочим обмірам, малюнкам художників та світлинам. За допомогою цих фактологічних даних можливе відтворення образу особняка, необхідного для реставрації втрачених або суттєво змінених за певних обставин архітектурних пам'яток міста.

Зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Вивчення, охорона та збереження пам'яток архітектури, в тому числі й міських особняків, є одним із важливих питань сьогодення і не лише у контексті регіональних пам'яткоохоронних програм, а загалом охорони національної історико-культурної спадщини України. Вирішення цього питання неможливе без ретельного вивчення усіх збережених пам'яток архітектури – полтавських особняків ХІХ – поч. ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі проблеми збереження й охорони архітектурно-містобудівної спадщини України знайшли своє

висвітлення у працях В. Вечерського, І. Ігнаткіна, Л. Прибеги, В. Тимофієнка та інших науковців. Питанням старовинної житлової малоповерхової забудови займаються І. та О. Чижевські, О. та І. Родічкіни. Частково цієї теми торкалися дослідники XIX – поч. XX століть. Ці матеріали носять статистично-описовий характер і мають велике значення у підтвердженні отриманих результатів. Деяка інформація стосовно полтавських старовинних особняків з'являється у регіональних періодичних виданнях, що підтверджує актуальність та необхідність висвітлення й ознайомлення громадян із даними матеріалами.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми.

Незважаючи на постійну роботу не одного покоління дослідників, серед яких – історики, місцеві краєзнавці, мистецтвознавці й архітектори, залишилося чимало білих плям у вивченні особнякового будівництва Полтави. Назріла необхідність комплексного підходу в дослідженні, першим етапом якого є прошудювання існуючого історіографічного матеріалу.

Формування цілей статті. Дана стаття присвячена висвітленню результатів дослідження збережених до сьогодні історичних джерел, картографічних матеріалів, попередніх наукових розвідок стосовно старовинних особняків Полтави XIX – поч. XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особнякове будівництво у Полтаві вирізнялося своєю неординарністю й різноманітністю образного вирішення, тому завжди привертало увагу дослідників. Завдяки цінним матеріалам, що збереглися на сьогоднішній день, маємо можливість відтворити соціально-історичне середовище Полтави у XIX – на поч. XX ст. Одне із перших досліджень забудови та архітектури Полтави у XIX ст. належить губернському статистику М. Арандаренку [1]. Автором зафіксовано природні фактори формування міста, надано статистичні дані щодо місцевого населення, розкрито розпланувальну структуру міста, проаналізовано обсяги будівництва, подано таблицю порівняльної характеристики кількості кам'яних та дерев'яних будинків у губернських та повітових містах, досліджено структуру забудови як міських, так і «сільських селянських будівель» [1, с. 278], подано атлас мап та видів Полтавської губернії. Описом загальних відомостей про Полтаву, історичного минулого міста та його визначних місць (в тому числі й особняків), життям полтавців на поч. XIX ст. опікувалися Е. Акімов [2], В. Є. Бучневич [3], В. Ізмайлов, Ф. А. Брокгауз та І. А. Ефрон [4], В. Сементовський [5] та інші. Цінні графічні матеріали та малюнки зібрано Г. К. Лукомським [6]. Вагомими є праці дослідників XIX ст. І. Ф. Павловського [7] та М. Рудинського [8], котрі надають глибокий аналіз у сфері історії міста, життя дворянства, архітектурних стилів та зодчих.

Закономірно, що зацікавленість історією міста привела до появи видань довідникового характеру. Найбільш повним із них є довідник А. Кудрицького [9], який проливає світло на пам'ятки архітектури міста (в тому числі й особняки), історію і характер забудови центральних вулиць, наводить статистичні дані про Полтаву впродовж XIX – поч. XX ст. Суттєвими є праці К. В. Гладиша, особливо

книга «Свідки давнини і сьогоденності» [10], в якій подається згадка про «особняки заможних мешканців та будиночки міщан і козаків» [10, с. 25]. Слід віддати належне Л. С. Вайнгорту, котрий досліджував історію міста ХІХ ст., його містобудівний, суспільний та культурно-історичний розвиток.

З цією тематикою пов'язані й сучасні періодичні видання «Особняк» і «Край», які привертають увагу своїми численними історичними розвідками. Низка статей першого присвячена старовинним особнякам України та Полтави.

Дослідженням архітектури регіонів, чинників появи та формування особняків, розробленням концепції особняка, виведенням його архітектурних різновидів стосуються наукові розвідки І. та О. Чижевських, Б. М. Мержанова, О. Чекавського та В. Маланюк. Дослідники С. Буравченко та А. Бережанський представили описи та аналіз старовинних особняків із уривків віршів та оповідань. У місцевому краєзнавчому журналі «Край» міститься рубрика, присвячена історії старовинних вулиць Полтави, їх створенню й забудові. Авторами статей С. Кривко та Є. Литвиненко згадуються й старовинні особняки міста, які формували вулиці у ХІХ ст.

Важливими, з точки зору досліджування історії архітектури та містобудування міст Лівобережної України (в тому числі й Полтави) безпосередньо, є праці науковців В. В. Вечерського [11, 12], В. І. Тимофієнка [13], І. О. Ігнаткіна. В них розроблено найбільш серйозний науковий підхід з детальним описом усіх передумов, факторів виникнення та розвитку особняків в Україні та в Полтаві, виявлено функціональну організацію особняка, виділено їх композиційні й планувальні прийоми, стильове вирішення. Авторами зафіксовано низку зодчих, котрі працювали в той період на Україні та в Полтаві й мали безпосереднє відношення до будівництва особняків. Творчість окремих архітекторів, які працювали в Полтаві на поч. ХІХ ст., забудову центральної частини міста й розташування в ній старовинних особняків, дослідив науковець Н. Е. Онищенко. Проаналізувати містобудівну ситуацію в Полтаві ХІХ – поч. ХХ ст. допомагають роботи О. Кас'янова, М. Сімікіна, Б. Колоска, Н. Жарикова, В. Колеснікова.

Окремо варто виділити низку сучасних науковців, у яких з даною тематикою пов'язані власні дисертаційні дослідження. Серед них А. Н. Тищенко [14], І. А. Ігнаткін, В. В. Козюлін та Г. О. Осиченко. Садібні будинки та комплекси Лівобережної України досліджував В. В. Козюлін. Містобудування України протягом ХІХ – поч. ХХ ст., будівництво за типовими й індивідуальними зафіксовано у праці А. Н. Тищенка. На особливу увагу заслуговують наукові праці Г. О. Осиченко [15] та І. А. Ігнаткіна. Перша – вивела класифікацію особняків та зафіксувала низку особняків центрального історичного ядра Полтави, другий – розглянув загалом особнякове будівництво України, в тому числі Полтави [16].

Вагоме значення серед історіографічних матеріалів становлять архівні першоджерела та картографічні дані. У Полтавському обласному державному архіві знайдено низку картографічних матеріалів, статистичні дані про

будівництво особняків, їх планування й стилістику, соціально-політичне та економічне життя полтавчан. Деяка інформація зафіксована в РДІА, ЦГВИА, ЦДНБ та в Полтавському краєзнавчому музеї. Але погана збереженість архівних документів, їх фізичний стан, стають на заваді роботі з багатьма фондами.

Висновки з даного дослідження. Опрацювання всього комплексу історіографічного матеріалу з особнякового будівництва Полтави ХІХ – поч. ХХ ст. сприяли виділенню фактичного матеріалу для подальшого ретельного аналізу досліджуваних об'єктів.

Перспективи подальших досліджень дали б змогу вивести закономірності архітектурно-планувальної та композиційної побудов особняків і зробити висновки щодо можливості реставрації та подальшого їх використання в сучасних умовах.

Література:

1. Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 году: в 3-х ч. / Н. Арандаренко. – Полтава: Типография губернского правления, 1894. – Ч. 2. – 1894. – 285 с.
2. Акимов Е. Полтава восемьдесят лет назад / Е.Акимов // Киевская старина. – 1896. – Т. LV : октябрь, ноябрь, декабрь. – С. 7-12.
3. Бучневич В. Е. Записки о Полтаве и ее памятниках / В. Е.Бучневич. – Полтава: Типолитография губернского правления, 1902. – 449 с.
4. Брокгауз Ф. А. Полтава / Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон // Энциклопедический словарь. – 1898. – Том XXIV. – С. 370-372.
5. Сементовский Н. Очерк о Малоросии / Н. Сементовский // Путешествия по всей России. – Полтава – 1846. – С. 307-312.
6. Лукомский Г. К. Памятники старинной архитектуры России / Г. К. Лукомский. – М., 1916. – Ч. 1: Наша провинция. – 1916. – 265 с.
7. Павловский И. Ф. Полтава в ХІХ столетии / И. Ф.Павловский // Киевская старина. – 1905. – Т. ХСІ. – С. 228-342.
8. Рудинський М. Архітектурне обличчя Полтави / Михайло Рудинський – Полтава: Метоп, 1992. – 35 с. – (Репринтне видання).
9. Полтавщина.: енциклопедичний довідник / [відп. ред. А. В. Кудрицький]. – К.: Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 1992. – 1024 с.
10. Гладиш К. В. Свідки давнини і сьогоденності / Клавдій Васильович Гладиш. – Харків: Прапор, 1972. – 106 с.
11. Вечерський В. В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація / В. В. Вечерський. – К.: Видавничий дім А.С.С., 2005. – 586 с.
12. Вечерський В. В. Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яток охоронних досліджень населених місць / В. В. Печерський. – К.: НДІПІАМ, 2003. – 560 с.
13. Історія української архітектури / [Асєєв Ю. С., Вечерський В. В., Годованюк О. М. та ін.]; за ред. В. І.Тимофієнка. – К: Техніка, 2003. – 472 с. – (Наукове видання).
14. Тищенко А. И. Вклад Петербургской архитектурной школы в развитие зодчества Украины 1760 – 1840-х годов : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. Искусствоведения: спец. 17.00.04 «Изобразительное искусство, декоративно-прикладное искусство и архитектура» / А. И. Тищенко. – С. Петербург, 1999. – 22 с.
15. Осиченко Г.О. Методичні основи реконструкції композиційних структур історичних міст (на прикладі міст центральної України) : автореф. дис. на здобуття наук.

- ступеня канд. архітектури : спец. 18.00.01 «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури» / Г.О.Осиченко. – Харків, 2006. – 20 с.
16. Игнаткин И.А. Архитектура классицизма на Украине : автореф. дисс. на соискание науч. степени доктора архитектуры : спец. 18.00.01 «Теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры» / И.А.Игнаткин. – М., 1974. – 54 с.

Надійшла до редакції 30.03.2009